

Napjainkban a jövőért és a természetért való aggodalom az etikus viselkedéssel kapcsolatban is új szempontokat állított előtérbe. A bioetikus V. Potter az etika kérdését az emberiség túlélésével köti össze. Jó az, ami elősegíti az emberi faj fennmaradását, rossz pedig az, ami ezt korlátozza.⁷¹⁹ Hans Jonas etika felfogásában szintén központi szerepet kap az emberi nem fennmaradásának a problémája. „Cselekedj úgy, hogy cselekvésed hatásai összeegyeztethetők legyenek a valódi emberi élet földi megmaradásával.”⁷²⁰ Jonas 1979-ben – hetvenhat évesen – tette közzé főművét „*Das Prinzip Verantwortung: „Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*” címmel. Öt évvel később angolul is publikálja könyvét: *'The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age'* címmel. A könyv olyan etika kidolgozásának kísérlete, amely a technológiai korszak emberének is eligazításul szolgálhat. A közgondolkodás szerint a technika pusztán egy semleges eszköz, s nem tárgy az etikának. Jonas nemcsak elutasítja ezt a tézist, hanem egyben meg is mutatja, hogy melyek azok a rejtett előfeltevések, amelyek miatt mind-ezidáig a technikai jellegű cselekvést erkölcsi értelemben semlegesnek tekintettük.

1. A FELELŐSÉGTŐL A LELKIISMERETIG

A köznyelv szerint a felelősség: „Az a kötelezettség, amelynek alapján valaki, valami felelős valakiért, valamiért.”⁷²¹ Ha felelősségre vonunk valakit, akkor kényszerítjük, hogy tettéről számot adjon, és viselje a következményeit.⁷²² A 'felelősségérzet' pedig „A tetteink kötelességeink iránti felelős-

⁷¹⁹ Potter, V. R.: *Bioethics, Bridge to the Future*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall Inc., 1971.

⁷²⁰ Jonas *'The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age'* University of Chicago Press, Chicago, & London 1984. 11. o. „Act so that the effects of your action are compatible with the permanence of genuine human life” or expressed negatively „Act so that the effects of your action are not destructive of the future possibility of such life”;

⁷²¹ *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1992 <felelősség> címszó 374. o.

⁷²² Uo.

ségünk átérzése.” Ezzel szemben ’felelőtlen’ az aki „*tetteinek következményeivel (vétkes módon) nem törődik.*”⁷²³ Egy másik meghatározás szerint: „*A felelősség az a kötelezettség, hogy vállaljuk a következményeket.*”⁷²⁴

(i) A felelősség fogalmának tehát egyik fontos eleme, hogy minden cselekvésnek *következményei* vannak, s ennek az általános összefüggésnek az ismerete minden (beszámítható) cselekvőtől elvárható. Természetesen nem elég általában tudni, hogy cselekedeteinknek következményei vannak, hanem pontosan tudnunk kell egy-egy speciális cselekedetünk speciális következményeit is. Óriási különbség lehet azonban egy tett objektív értelemben vett lehetséges következményei és aközött, hogy ezeket a cselekvő – a saját korában és saját ismeretei mellett – mennyire képes belátni. Például számos korai kultúra és civilizáció módszeresen irtotta az erdőket, de többnyire nem volt a tudatában annak, hogy ezzel milyen rossz helyzetbe hozza a leszármazottait. Viszont a racionalitás és a tudomány fejlődésével párhuzamosan a modern ember, legalábbis elvileg, egyre inkább képes arra, hogy cselekedeteinek a lehetséges következményeit belássa. Erre pedig a változások felgyorsulásával, az ún. technikai fejlődés és haladás kiteljesedésével párhuzamosan egyre nagyobb szükség van.

Maguk a lehetséges következmények több szempontból is csoportosíthatók. Egyrészt fontos kérdés, hogy a következmények kire vonatkozhatnak. A lehetséges következmények érinthetik magát a cselekvőt illetve ’másokat’ is, ahol ez utóbbi fogalom tovább tagolható. Amennyiben a ’mások’ fogalma vonatkozhat a cselekvőnek a térben és/vagy időben vett közvetlen társaira, de érintheti a térben és/vagy időben távol élő embereket is. Másrészt megkülönböztethetünk alapvetően pozitív, negatív vagy éppen semleges következményekkel járó cselekedeteket. Az erkölcs szempontjából különösen fontosak azok a tettek, amelyek ’másokra’ nézve negatív következménnyel járnak. Harmadrészt a lehetséges következmények csoportosíthatók a következmények kialakulásának a valószínűsége szerint is. Itt az egyik végpontot a biztosan bekövetkező, míg a másik végpontot a rendkívül kis valószínűséggel bekövetkező következmények jelentik (lásd a félelem heurisztikája). Gyakran előfordul, hogy a cselekvőnek választani kell a rá vonatkozó azonnali és biztos pozitív, illetve a távoli ’másokra’ vonatkozó bizonytalanabb negatív következmények között. Jonas hangsúlyozza, hogy a térben és időben távol élő, de cselekvésünk által negatívan érintett mások szempontjait is figyelembe kell vennünk, még akkor is, ha ezek a következmények nem biztosak, hanem csak kisebb vagy nagyobb valószínűséggel rendelkeznek.

Az egyes emberek korlátozott belátóképességéből, továbbá a fent említett dilemmákból is következik, hogy a közösségek nem hagyatkozhatnak csak

⁷²³ Im. <felelőtlen> címszó 374. o.

⁷²⁴ http://www.megoldasok.hu/cikkek/cikk_felelosseg.htm

az egyes embereknek az ismereteire vagy erkölcsiségére, hanem a különböző erkölcsi és jogi normáknak – többek között – éppen az a feladatuk, hogy nyilvánvalóvá tegyék a közösség minden tagja előtt, hogy mi az amit meg lehet és mi az amit nem lehet megtenni. Itt persze mindig felmerül két különböző kérdés, nevezetesen, hogy a közösség tagjainak viselkedése mennyire van összhangban a közösség normáival, másrészt, hogy maguk a normák mennyiben vannak összhangban a valós helyzettel, azaz mennyiben orientálják helyesen a cselekvőket. Ez utóbbi kérdés, különösen a gyorsan változó modern társadalmakban releváns. Ebből a szempontból különösen jó példa a technika és technológia gyors változása, amelynek eredményeképpen viszonylag gyorsan teljesen új helyzetek és szituációk alakulhatnak ki. Egyszerűbb esetben ez csak azt jelenti, hogy a régi normákat új jelenségekre kell alkalmazni: például lopásnak tekinthető-e a szoftverek másolása. Más esetekben viszont alapvetően új szempontokat kell megfogalmazni, pl. a nyugat kultúrában ilyennek tekinthető a jövő generációk, vagy éppen a természeti környezet védelme.

(ii) A felelősség fogalmában a másik fontos elem a kártérítési kötelezettség. „*Felelősség alatt általános értelemben valamely cselekmény következményeinek viszonzási kötelezettségét értjük.*”⁷²⁵ A viszonzási kötelezettség nyilvánvalóan arra utal, hogy ha a cselekvő (elkövető) kárt okoz másnak (károsultnak), akkor köteles a károsultat kárpótolni. Feltehetően erre utal az is, hogy a ’felelősség’ fogalma, etimológiailag összefügg a ’felel’ fogalommal; hiszen „*aki felel az (felelősséggel) számot ad valamiről. Tettéért bíróság előtt felel.*”⁷²⁶ Ez az összefüggés a legtöbb európai latin nyelvben is megtalálható. Eredendően feltehetően a cselekvő (károkozó, elkövető) közvetlenül a károsultnak „felelt”. Később a károkozó már nem (vagy nemcsak) a károsult előtt felelt a tettéért, hanem a bíróság előtt is. Mindenestre a felelősség fogalma a következő három szereplőt érinti: cselekvőt, vagyis a felelős személyt, a károsultat, akinek a felelős személy kárt okozott, illetve az autoritást, aki a cselekvő személy felelősségét megállapítja.⁷²⁷

Mivel a legtöbb ember szocializációja során a külső hatalmakat és autoritásokat (apa, tanító, rendőr, közvélemény, Isten stb.) képes interiorizálni, ezért a felelősség mögött nemcsak egy külső hatalom, hanem egy belső kényszer is áll. Így ha valaki felelősséget vállal valamiért, akkor erkölcsi kötelezettséget is a vállalt feladat ellátásáért. Azaz a felelősség nemcsak a külső kényszeren, a megbízó és a mögötte álló autoritásoktól való félelmen nyug-

⁷²⁵ Mészáros Ádám: *Büntetőjogi alapismeretek* – egyetemi jegyzet az SZTE BMI hallgatói számára. 10. o. <internetes verzió>

⁷²⁶ *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1992 <felel> címszó 374. o.

⁷²⁷ V.ö. Zsolnai László: *Ökológia, gazdaság, etika*. Helikon Kiadó, Budapest 2001. 101-103. o.

szik, hanem egy belső kényszeren is, amelyben feltehetően fontos szerepet játszik a lelkiismeret. Sőt a lelkiismeret, mint autonóm entitás, elvileg olyan esetekben is kiválthatja a felelősségérzetet és a felelősségteljes viselkedést, ahol ezt a legalitás még nem követeli meg. Gyakran éppen a legalitás és a moralitás közötti különbség és feszültség biztosítja, hogy a közösségek, különösen az olyan gyorsan változó közösségek mint a nyugati társadalmak, erkölcsi szinten is képesek legyenek alkalmazkodni azokhoz a változásokhoz, amelyeket döntően éppen ők idéztek elő, jelentős részben éppen a technikai haladás révén.

2. AZ EMBERI CSELEKVÉS MEGVÁLTOZOTT JELLEGE

A környezeti gondolkodásban már számos szerző (Hardin⁷²⁸, Hermann Daly⁷²⁹) rámutatott arra, hogy az embernek a természethez való viszonya régen és ma alapvetően különbözött egymástól. László Ervin a nyugati gondolkodással kapcsolatban egyenesen *kőkorszaki illúzióról (neolithic illusion)* beszél, amennyiben még mindig úgy gondoljuk, hogy a földi természet ökológiai és fizikai erőforrásai kimeríthetetlenek és végtelenek.⁷³⁰ David Kortén közgazdász szerint az amerikai mentalitás egyik meghatározó eleme az a kulturális élmény, hogy történelmük kezdetén bőségesen álltak rendelkezésre szabad területek, s ez vezetett az ún. *határ- vagy cowboy mentalitáshoz vagy etikához*.⁷³¹ Itt lehet utalni John Locke társadalomfilozófiájára, aki szintén a bőségesen rendelkezésre álló természeti erőforrások koncepciójából indult ki, és ezen az alapon érvelt a magántulajdon, a munkaérték-elmélet és a gazdasági liberalizmus mellett.⁷³² A technika állandó sajátossága az emberi történelemben, mondhatjuk-e mégis, hogy megváltoztak jellemző tulajdonságai? – kérdezi Jacques Ellul.⁷³³ Igenlő válasza szerint a múlt és a jelen technikája között radikális különbség van. Döntően azért, mert a tizennyolcadik századtól a technika már az alkalmazott tudományokból ered, szemben a korábbi technikával, amely lényegében a kézművességgel

⁷²⁸ Hardin, G.: *The Tragedy of the Commons*. Science. 1968. December 13. 1243-47. o.

⁷²⁹ Daly, H. E.: *Stady-State Economics: A new paradigm*. New Literary History, 1993. 24: 811-816. o.

⁷³⁰ László Ervin: *The Choice: Evolution or Extinction? A Thinking Person's Guide to Global Issues*. A Jeremy P. Tarcher/ Putnam Book. New York, 1994. 69-74. o.

⁷³¹ Kortén, D. C.: *A tőkés társaságok világalalma*. Magyar Kapu Alapítvány EKF Hálózat. Budapest 1996.

⁷³² Locke, John: *Értekezés a polgári kormányzatról* Gondolat Kiadó Budapest, 1986. §25-30.

⁷³³ Ellul, Jacques: *The technological society* /Vintage Books, New York 1964.

kapcsolódtak össze. Ezért állítja Ellul, hogy míg a múlt technikája csak egy közvetítő eszköz volt ember és a környezete között, addig a modern technika önmagában vett valósággá vált.⁷³⁴

2.1 A TERMÉSZET MINT BŐSÉGSZARÚ

Szophoklész Antigonéjának híres kardalát elemezve Jonas megmutatja, hogy a mű születése idején, kb. 2500 évvel ezelőtt az ember-természet viszony alapvetően különbözött a jelenlegi helyzettől. A himnusz az embert törekeny létezőként mutatja be, amint megpróbálja kihasítani magának a természetből azt a területet, ami létének fenntartásához elengedhetetlenül szükséges. A természettől elhódított térben az ember várost alapított, amelynek az a rendeltetése, hogy körülzárja és megvédje az embert. A város az ember legmaradandóbb műve, egy olyan mikro-világ, ahol a saját törvényei szerint viszonylag szuverén módon élhet. Ebben a helyzetben az ember és a természet el van választva egymástól, miközben a természet gondoskodik önmagáról és az emberről is. Ebben korban az emberek joggal aggódtak, hogy sikerül-e fennmaradniuk a kiszámíthatatlan és gyakran ellenséges természeti erők ellenében, viszont az a kérdés fel sem merült, hogy magának a természetnek sikerül-e fennmaradnia az ember többnyire ellenséges és pusztító tevékenysége ellenére. A görögök számára, de még sokáig a történelemben a természet egy elpusztíthatatlan és kimeríthetetlen bőségszarú, amelyből az ember bátran meríthet.⁷³⁵ E felfogás legfontosabb ontológiai-etikai sajátosságait Jonas nyomán a következőkben foglalhatjuk össze:

(i) Jonas érvelésében fontos szerepet kap az a gondolat, hogy ami adott, ami elpusztíthatatlan, arra vonatkozólag nincs értelme mérlegelni viselkedés lehetséges következményeit. S ilyen adottságnak tekinthető a földi természet és maga az ember is. Természetesen, ha a cselekvő eleve nem veszélyeztetheti az emberi lét alapvető struktúráját, akkor az egyes ember illetve az egyes közösségek felelőssége, s a felelősségből fakadó kötelezettségei is háttérbe szorulnak. Ez az előfeltevés logikusan vezet egy olyan korszakhoz, a modernitáshoz ahol a felelősség fogalma alig kap szerepet.

(ii) Az adottnak tételezett természettel a szintén adottnak tételezett ember mindennemű érintkezése pusztán technika (vagyis techné) kérdése.⁷³⁶ Ezen

⁷³⁴ Im. xxix. old.

⁷³⁵ Jonas, Hans: *Az emberi cselekvés megváltozott természete* In: Lányi András (ed): *Természet és Szabadság*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 144. o.

⁷³⁶ A „*techné*” sokrétű jelentése, leginkább *ügyességet*, valami előállításának a *művészetét*, azt az emberi képességet jelölte, amely a „*poészisz*” törvényét követi, vagyis *alkotó* jellegű. A „*techné*” így olyan „*tudás*”, amely lehetővé

hagyományos felfogás szerint a természet átalakítását (ha tetszik művelését) elősegítő technika nemcsak, hogy etikai szempontból problémamentes, hanem mint a haladás eszköze önmagában jó, helyes és kívánatos. Ez a „technooptimista” felfogás az újkortól fogva erőteljesen jellemzi a nyugati gondolkodást, s ennek reprezentatív gondolkodói – a Jonas által is elemzett – Bacon, Descartes, Comte, Marx stb.

(iii) A fentiekből következően etikai jelentés csupán a közvetlen ember-ember közötti viszonyban létezhet. Ebben a relációban viszont könnyen és azonnal belátható, hogy mi a jó és mi a rossz; hiszen jó cselekedet az, ami „itt és most” jó. *„Az etikának így az volt a »dolga«, hogy az itt és mosttal törődjön, olyan alkalmakkal, amilyenek emberek között támadnak, a magán- és közélet ismétlődő, tipikus helyzeteivel. A jó ember az volt, aki erényesen és bölcsen bánt ezekkel az alkalmakkal, művelte magában az erre való képességet, és egyébként tudomásul vett az ismeretlent.”*⁷³⁷ Tehát a nyugati közösségekben egy olyan normarendszer alakult ki, amely szerint csak az a viselkedés tekinthető rossznak és erkölcstelennek, amely közvetlenül sérti a cselekvő vagy a közösség tagjainak az érdekeit.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a felelősség és a szabadság két különböző értelemben is kapcsolódik egymáshoz. Egyrészt a felelősség előfeltétele a cselekvő szabad akarata: egy tett (pl. egy bűncselekmény) elkövetése csak akkor róható fel a cselekvőnek (elkövetőnek), ha szabad akaratánál fogva dönthetett az adott tett elkövetése mellett vagy az ellen.⁷³⁸ Másrészt abban az értelemben is felmerül a szabadság problémája, hogy mi az amit a cselekvő (szabadon) megtehet. Mint tudjuk a természeti állapotban az ember természeti jogánál fogva bármit megtehet, amit tud. *„A természeti jog amit az irodalom általában, jus naturalénak neveznek, mindenki számára azt a szabadságot jelenti, hogy önmön erejét saját akarata szerint lényének, vagyis életének megoltalmazására használhatja, s következőképpen mindent megtehet, amit e cél érdekében saját megítélése és értelme szerint a legelőnyösebbnek tart.”*⁷³⁹ A társadalomban az ember természeti jogát a társadalmi kötelezettség és felelősség ellensúlyozza.

A „Szabadságról” című munkájában J. S. Mill különbséget tesz az elsődlegesen önmagunkra és az elsődlegesen másokra vonatkozó cselekedetek

teszi az ember számára eszközök, gépek, vagy éppen műalkotások előállítását. (Ropolyi László: Technika és etika In. *Kortárs etika*. Szerk.: Fekete L., Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004. Megjelent a 245-292. oldalakon <http://hps.elte.hu/~ropolyi/publications/techet.doc>)

⁷³⁷ Jonas in Lányi (2000) Im. 146. o.

⁷³⁸ Mészáros Ádám: *Büntetőjogi alapismeretek* – egyetemi jegyzet az SZTE BMI hallgatói számára – 2005. 10. o.

⁷³⁹ Hobbes, Thomas: *Leviatán* Kossuth Kiadó Budapest, 1999. I. kötet, 14. fejezet, 171. o.

között. Az utóbbiak határa mások szabadságánál húzódik meg és csak itt engedhető meg az államnak az emberi szabadságot korlátozó beavatkozása. Mindezt egy neves környezetetikus, Sylvan a következőképpen fogalmazta meg: „*A nyugati világ liberális filozófiája úgy tartja, hogy bárki megteheti azt, amit óhajt, feltéve (1) hogy nem árt (harm) másoknak (others) és (2) valószínűleg nem árt magának helyrehozhatatlan módon.*”⁷⁴⁰ Tehát egy viselkedés erkölcsi szempontból az (1)-es alpont szerint csak akkor korlátozható, ha az egyértelműen árt *másoknak*: gyakran előfordul, hogy nem értünk egyet *mások* viselkedésével, de a kérdés nem ez, hanem az, hogy viselkedésük árt-e nekünk. Ez az erkölcsileg nem elítélhető, tehát engedélyezhető viselkedés körét még inkább kiszélesíti.

Felmerül a kérdés, hogy hogyan kell értelmezni a 'mások' (others) fogalmát. A jelenleg uralkodó értelmezés 'mások' fogalma alatt döntően az „itt és a most” élő konkrét embereket, vagyis az adott közösség tagjait érti. Viszont a modern technika használatának eredményeképpen, ahogy arra Hans Jonas is rámutatott, egyre inkább felmerül a tőlünk térben (pl. a harmadik világ lakossága) és időben (jövő generációk) távol élő „mások” károsításának a problémája. Ha a 'mások' fogalmába beleértjük a jelenleg létező egész emberiséget, illetve a jövő generációnak tagjait is, akkor egy jelentős lépést teszünk az antropocentrikus környezetfilozófia felé. Egy ilyen értelmezés persze jelentősen szűkíti egy adott közösség tagjai számára az erkölcsileg elfogadható viselkedés körét. Elvileg tehát a liberalizmusnak van olyan értelmezése, amely összhangba hozható a mérsékelt (antropocentrikus) környezetfilozófia szemléletével. Sőt, ha a 'mások' fogalmába beleértjük a természeti létezőket is, akkor a radikális (nem-antropocentrikus) környezetfilozófia platformjára kerülünk. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a közfelfogás alapvetően szemben áll még az antropocentrikus környezetfilozófia gondolkodásával is, hiszen a 'mások' fogalma alatt döntően csak az adott közösség éppen most élő tagjait értik. (Így például az üzletemberek érdeklődése leszűkül a tényleges fogyasztókra, míg a politikusoké a választókra.)

Míg a J. S. Mill nevével fémjelzett klasszikus liberális felfogás a hangsúlyt 'mások' érdekeinek és szabadságának a védelmére helyezi: „*bárki bármit megtehet, feltéve hogy nem árt másoknak*”, addig az Adam Smith nevéhez köthető gazdasági liberalizmus, s azon belül a láthatatlan kéz koncepciója egyértelműen arra szólítja fel a szereplőket, hogy mindenki csak a saját hasznát keresse, mivel feltételezi, hogy a verseny és a piac „láthatatlan keze” végül is elvezet a közjóhoz. Korunkban a gazdasági liberalizmus, (lásd neoliberalizmus) nemcsak egyre befolyásosabbá, hanem egyre doktrínerebbé is válva azt hangsúlyozza, hogy az egyén maximum csak önmagáért, a saját érdekeinek az érvényesítéséért a felelős, vagyis tagadja a cselekvő

⁷⁴⁰ Richard Sylvan (Routley) In Zimmermann (1993) 12-21. o.

másokkal szembeni felelősségét. Ez a felfogás nagyon emlékeztet a természeti állapotra, ahol bárki bármit megtehet, amit képes megtenni, vagyis egy olyan hobbesi értelemben vett anarchikus állapotra, amelyet éppen a társadalmi sajátosságok hiánya jellemez. Mondanom sem kell, hogy Jonas felelősség fogalma élesen különbözik ettől a felfogástól.

2.2 A SZŰKÖS TERMÉSZET

Korunkban az ember-természet viszonya egészen más jellegű mint az ókori görögök esetében. A modern ember már teljesen belakta illetve uralma alá vonta a természeti-környezetét. Ebből következnek, hogy ma már nem tehető különbség a bioszféra és az ember világa között: „*a természetet elnyelte a mesterséges*”.⁷⁴¹ Ennek pedig a messzemenő következményei vannak: Egyrészt az ember a saját világából vonja ki a forrásokat és saját világát szennyezi; másrészt így megszűnt a földi természet adott jellege, hanem egy sérülékeny és könnyen elpusztítható minőséggé vált. Sőt ezzel párhuzamosan az ember, illetve az emberiség adott jellege is megszűnt. A bioszféra pusztítása két különböző, de egymással szorosan összefüggő kérdést is felvet: az emberiség illetve a földi természet fennmaradásának a kockázatát. Az előbbi kérdés még értelmezhető az antropocentrikus gondolkodás keretei között, míg az utóbbi már kivezet abból.

Míndezen az ontológiai jellegű változások azonban ma még alig érvényesülnek az etikában illetve a mindennapok erkölcsiségében. Így kialakult az a válságos helyzet, hogy miközben az ember teljesen az uralma alá vonta a földi természetet, közben a hozzá való viszonya még mindig azokon a régi elveken nyugszik, amelyeket évezredekkel ezelőtt alakult ki. Ezért hangsúlyozza Jonas, hogy a technika területén bekövetkező változásokat az etika területén is változásoknak kell követni, amelynek az alapelveit röviden a következőkben lehet összefoglalni:

(i) Az emberi hatóképesség megnövekedése miatt a természet, az emberiség illetve maga az ember is mint olyan egy elpusztítható entitássá vált. Ezért ezekkel az entitásokkal kapcsolatban minden egyes cselekvőnek mérlegelnie kell a viselkedésének a következményeit. Leibniz nyomán⁷⁴² Jonas amellett érvel, hogy „Az emberiségnek nincs joga az öngyilkossághoz”⁷⁴³, illetve, hogy „Az »ember« léte soha sem tehető kockára”⁷⁴⁴

⁷⁴¹ Jonas in Lányi (2000) Im. 151. o.

⁷⁴² Jonas (1984) 2. rész V. fejezet 3 pont („Leibniz kérdésének jelentése: „Miért van inkább valami, mint semmi?”)

⁷⁴³ Jonas (1984) 2. rész III. fejezet 4 pont

⁷⁴⁴ Jonas (1984) 2. rész III. fejezet 5 pont

(ii) A változékonny és pusztuló természettel a változékonny és törékeny ember döntően a technika segítségével érintkezik. A természet átalakító technika mind a természet mind az ember szempontjából egyaránt vezethet jó vagy rossz következményekhez. Így az a technooptimista koncepció, amely az 17-19. század gondolkodását az újkortól a marxizmusig, a felvilágosodástól a pozitívizmusig egyaránt jellemezte, az a 20. század második felétől (kései Heidegger⁷⁴⁵, frankfurti iskola⁷⁴⁶) egyre több kétséget és kérdést vett fel.

(iii) A fentiekből következik, hogy az etikai jelentés nem szűkíthető le a közvetlen ember-ember közötti viszonyra, hanem magába kell foglalni a cselekvőtől térben és időben távol élő 'mások', döntően emberek, de végső

⁷⁴⁵ Heidegger technikakritikai írásaiban rámutat arra, hogy a technika lényege éppen nem valamilyen technikai vagy gépszerű sajátosság. A technika első-sorban egy sajátos megismerése a világnak. Az a fajta perspektíva azonban, amelyet a modern technikai-tudományos világkép sugall a természetet rendelkezésre álló erőforrásként (Bestand) vagy állományként tünteti fel, valami olyan dologként, melyből az emberek csak a számukra szükséges energiát, nyersanyagokat veszik ki. A modern technika, vagyis a feltárásnak az a módja, amely mindenben rendelkezésre álló erőforrást lát, az állvány (Gestell) elnevezést kapta. Amennyiben az állványozás módján létezőnk, viszonyunk a világhoz és másokhoz változatlanul egyszemélyes marad. Egy és csakis egy arcáról ismerjük meg a Földet mint hasznosítandó és kiaknázandó erő- és nyersanyagforrást. Mindez pedig azért veszélyes, mert elveszik a „kezdeti igazságok feltárásnak” a képessége, mely az embert igazából emberré teszi. Heidegger a Gelassenheit (elengedtség) szót használja annak az emberi diszpozíciónak a meghatározására, amely lehetővé teszi feltároló szabadságunkat. Az elengedtség valamiféle lenni hagyást jelent anélkül, hogy a dolgokat uralomnak vagy eltárgyasító birtoklásnak vetnénk alá. Az elengedtség nem egyéb, mint önmagunk megnyitása a dolgok számára, hogy azokat saját magukért értékeljük és értsük. A Heidegger vagy Ellul által is képviselt (szubsztantivista) felfogás azt hangsúlyozza, hogy az ember nem ura az egyre inkább függetlenné váló technikának, hanem sokkal inkább annak kiszolgáltatója; másrészt technika nem semleges eszköz, hanem közvetíti a saját értékeit.

⁷⁴⁶ A kritikai iskola szintén elutasítja 'a technika mint semleges eszköz' felfogást, ugyanakkor hangsúlyozza ezen összefüggő konglomerátum fölött az emberi kontroll lehetőségét. E felfogás szerint a technika hatása elsősorban attól függ, hogy az ember mennyire képes saját viszonyai feletti uralmat gyakorolni. A technika társadalmi kontrolljából azonban nem feltétlenül következik a technika társadalmi hasznossága, hiszen sok múlik azon, hogy a társadalmi rendszer szereplői közül kik, és milyen érdekek szolgálatában ellenőrzik és működtetik a technológiai rendszereket? Gondoljunk például a hadiipar vagy a környezetszennyezés jelenségeire. A frankfurti iskola képviselői mellett ide sorolandó Mumford, Feenberg vagy éppen Hans Jonas is. Végül érdemes megjegyezni, hogy ma már egyre kevesebben osztják az újkor és a felvilágosodás felfogását a technika értéksemleges voltáról, s így a szubsztantivista, vagy a kritikai megközelítések, illetve ezek valamilyen kombinációja került előtérbe.

esetben a nem-emberi létezők szempontjait is. Tehát egy olyan normarendszernek kell kialakulnia, amely szerint minden olyan viselkedés rossznak és erkölcsteleneknek tekintendő, amely sérti a szó teljes értelemben vett 'mások' érdekeit.

Figyelembe véve, hogy az emberi közösségek és a bioszféra is állandó változásban van, ezért az emberi cselekvések és azok következményei és hatásai is állandóan változnak. Ezért van szükség arra, hogy a modern társadalmak a tudomány és a ráció segítségével folyamatosan kutassák a viselkedés új formáinak a lehetséges következményeit, hogy állandóan újra tudják értelmezni a jó és a rossz formáit és képesek legyen új normákat megfogalmazni; miközben az átlag embertől csak az várható el, hogy a közösség által is jóváhagyott és megerősített normákhoz alkalmazkodjon. Tehát az új normák kialakulása egy folyamat eredménye, s így különbséget kell tennünk a közösségen belül az új felismeréseket megfogalmazó gondolkodók, a normaalkotó törvényhozók, illetve a normakövető emberek között. Ezzel párhuzamosan különbséget kell tenni a felelősség különböző szintje között, amelyeket nevezünk az *ontológiai*, a *szubjektív* vagy morális és a közösség által elvárt vagy *legális* felelősségnek. *Ontológiai értelemben* felelősnek tekinthető egy aktor legyen az egy egyén vagy egy közösség, ha viselkedésének következményeként „másokat” vagy éppen önmagát károsítja, függetlenül attól, hogy ennek az összefüggésnek az érintettek tudatában vannak-e vagy sem. Gyakran előfordul, hogy a társadalom elitje már tisztában van bizonyos viselkedések – beleértve bizonyos technológiák felhasználását is – problematikus voltával, miközben közösségi szinten még nincs közmegegyezés az adott viselkedés káros és ártalmas voltáról. Ezekben az estekben különösen fontos szerepet kap az egyes emberek felelősségérzete, illetve lelkiismeretessége. S persze vannak olyan esetek is, amikor már közmegegyezés alakul ki bizonyos viselkedési formák káros voltáról. Ebben az esetben az adott viselkedés már nemcsak erkölcsi, hanem jogi értelemben is illegális.

3. KÉT PÉLDA A TECHNIKA HALADÁS ERKÖLCSI VONATKOZÁSÁIRÓL

Kezdetben senki sem tudta, hogy a freon hajtógáz bontja a légkör ózonszintjét, s így ennek az anyagnak a gyártása és felhasználása sérti 'mások' érdekeit; ahol ezek a 'mások' történetesen a 30-40 évvel később és többnyire az északi és déli sarkkör közelében élő emberek és élőlények. A 60-70-es években néhány tudós felismerte ezt az oksági összefüggést, és az eredményeket ismertette az emberekkel. Ezek után már az ökológiailag érzékeny és tudatos emberek *szubjektív szinten* is felismerve a felelősségüket erkölcsi okok miatt nem használták a freon hajtógázt tartalmazó berendezéseket, vagy kozmetikai szereket, miközben a közösség számára ez viselkedés normaként még nem fogalmazódott meg. Végül a nyugati világban általánosan elismertséget kapott ez a probléma, s *a törvény erejével* is betiltották ezeknek a hajtógázoknak a használatát, s ettől fogva a közösség átlag embereitől is elvárható volt, hogy ne használja ezeket az anyagokat.

Érdeemes megemlíteni egy másik, a mindennapjainkat sokkal inkább érintő problémát is, nevezetesen a CO₂ mint egy fontos üvegházhatású gáz megnövekedett mértékű kibocsátása és a globális klímaváltozás közötti összefüggést. Ma már az emberek jelentős része tisztában van e két tényező közötti összefüggéssel és azzal is, hogy a globális klímaváltozás felbecsülhetetlen károkat fog okozni a jövő generációinak és magának a bioszférának. Ezért egyre több az olyan ember, aki erkölcsi okokból próbálja tudatosan csökkenteni a CO₂ kibocsátását (pl. hacsak lehet kerékpárral, vagy vonattal közlekedik stb.), s ezzel párhuzamosan a közösségek kollektív szinten is keresik e probléma megoldását, miközben a társadalmak még nem tekintik illegális tevékenységnek a nagymértékű CO₂ kibocsátást. Azaz CO₂ kibocsátásának a túlzott mértéke ma még csak az ökológiailag tudatos és lelkiismeretes emberek számára jelentkezik erkölcsi problémaként.